

תיאודור נלדקה: היסטוריוגרפיה, פילולוגיה ואוריינטליזם

תיאודור נלדקה (Theodor Nöldeke 1836–1930), מהבולטים שבחוקרי המזרח הגרמנים בסוף המאה ה־19, עסק בחקר לשונות שמיות רבות ובחקר שפת הקוראן ותולדותיו. ברשימתו מתאר רפי שלמון, שגם תרגם לעברית את מאמרו של נלדקה המובא בגיליון זה, את המפעל המחקרי המגוון ועתיר הממרים של נלדקה. שלמון מתרכז בתרומתו של נלדקה לדיון בסוגיית הפער שבין הלשון הערבית הכתובה לבין זו המדוברת, ומציג את הוויכוח שהתנהל בין נלדקה למבקריו בעניין תפיסותיו לגבי סגנונה ומהותה של השפה הערבית המדוברת שבה השתמש מוחמד.

מאמרו המתורגם של נלדקה עוסק בייחודו הסגנוני והתחבירי של הטקסט הקוראני. זהו מאמר פילולוגי קלאסי, הרואה בחקר השפה אמצעי להבנת התרבות הערבית ולחקר ההיסטוריה של ראשית האסלאם. נלדקה קובע כי הגם שמוחמד יצר מערכת ערכית ורעיונית חדשה, התקשה לשמור על מסגרת לשונית שיטתית אשר תתאים למורכבות תפיסותיו הן בתחום האמונה וההשפה והן בתחום השלטון והחקיקה. הטקסט הקוראני היווה התנסות ראשונה בכתיבה בשפה הערבית, ובכך נחשפו מגבלותיה. לפיכך, אין לדעת נלדקה לראות בקוראן דגם מופתי לסגנון השפה הערבית. באמצעות איתור וזיהוי דקדקניים של סימני ניסוח הייחודיים לקוראן, שאותם הוא מחלק לשלושים תחומים, מבקש נלדקה להדגים את קביעותיו. בין השאר הוא מצביע, על חזרות רבות של גוסתאות קבועות, על כך שהחריזה גורמת לשינוי סדר המלים ולבחירת הביטויים, ועל יצירת מבנים דקדוקיים מסורבלים. נלדקה גם מצביע על חריגות מכללי הדקדוק המוכרים בשירה ובפרוזה הערביות הקדומות. בסיכום מאמרו הוא קובע כי למרות קדושת הקוראן בקרב כלל מאמיני האסלאם, לא שימשה אף אחת מצורות הלשון הייחודיות שלו כמקור לחיקוי בין כותבי הערבית בתקופה שלאחר מוחמד.

אורסולה ווקוק מציגה דיון ביקורתי בעבודתו של נלדקה. היא מביאה סקירה היסטורית של תולדות המזרחנות הגרמנית ושל זרמי החשיבה העיקריים שלה, וממקמת בהם את עבודתו ותפיסותיו המחקריות של נלדקה. ווקוק בוחנת את תפיסתו הביקורתית של נלדקה לפיה יש להבין שפות וטקסטים באמצעות הקשרם, החל בתנאים הגיאוגרפיים והחומריים וכלה בהיבטים הפסיכולוגיים של

- Johansen, Julian, 1996. *Sufism and Islamic Reform in Egypt*, Oxford.
- Labib, Subhi, 1983. "The Copts in Egyptian Society and Politics, 1882-1919", in: G.R. Warburg and U. Kupferschmidt (eds.), *Islam, Nationalism and Radicalism in Egypt and the Sudan*, New York, 301-320.
- Lapidus, Ira M., 1995. *A History of Islamic Societies*, Cambridge, UK.
- Martin, B.G., 1972. "Short History of the Khalwati Order of Dervishes", in: Nikki R. Keddie (ed.), *Scholars, Saints and Sufis*, Berkeley, 275-305.
- Peters, Rudolph, 1996. "The Lion of Qasr al-Nil Bridge: The Islamic Prohibition of Images as an Issue in the Urabi Revolt", in: Muhammad K. Masud et. al. (eds.), *Islamic Legal Interpretation: Muftis and their Fatwas*, London, 214-220.
- Piscatori, James P., 1986. *Islam in a World of Nation-States*, Cambridge.
- Al-Sayyid-Marsot, Afaf Lutfi, 1968. "The Role of the Ulama in Egypt During the Early Nineteenth Century", in: P. M. Holt (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt*, London, 264-280.
- Al-Sayyid-Marsot, Afaf Lutfi, 1977. "The Wealth of the Ulama in Late Eighteenth Century Cairo", in: Thomas Naff and Roger Owen (eds.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, London, 205-216.
- Scholch, Alexander, 1981. *Egypt for the Egyptians*, London.
- Sharabi, Hisham, 1970. *Arab Intellectuals and the West*, Baltimore.
- Al-Shayyal, Gamal al-Din, 1968. "Some Aspects of Intellectual and Social Life in Eighteenth-Century Egypt", in: P. M. Holt (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt*, London, 117-132.
- Tauber, Eliezer, 1993. *The Emergence of the Arab Movements*, London.
- Tibi, Bassam, 1981. *Arab Nationalism*, New York.
- Trimingham, J.S., 1971. *The Sufi Orders in Islam*, Oxford.
- Vikor, Knut S., 1995. *Sufi and Scholar on the Desert Edge*, Illinois.
- Winter, Michael, 1992. *Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1798*, London.
- Zubaida, Sami, 1989. *Islam, the People and the State*, London.

מעמדו המיוחד של נלדקה במחקר המזרחני

בריאיו הרופפת של נלדקה הייתה מאפיין חשוב בקורות חייו. מילדותו נראה למשפחתו ולו כי מחלותיו התכופות יכריעו במהרה. מסיבה זו נמנע כמעט לחלוטין ממסעות מחוץ לגרמניה, ולא התנסה במפגשים מקרוב עם מרחב העמים והתרבויות שאותם חקר. בהיותו בן שבע עשרה החל את לימודיו באוניברסיטת גטינגן שבמדינת הנובר (כיום סקסוניה תחתית) שבמרכז גרמניה. בחירתו בלימודי המזרח הושפעה מידיעותיו בלשון העברית שקיבל מסבו בילדותו. על אף שלמד רק זמן קצר אצל היינריך אוולד (Ewald, 1803–1875), שנודע בשל מחקרו בתחומי המקרא, הדקדוק העברי והערבי, ואשר לימד גם את יוליוס וילהאוזן (Welhausen, 1844–1918), הושפע ממנו רבות לאורך חייו. כעבור שלוש שנים בלבד (1856) סיים נלדקה את עבודת הדוקטורט שכתב בלטינית על תולדות חיבור הקוראן. העבודה פורסמה ב־1860, לאחר שנלדקה עיבדה ותרגמה לגרמנית (Nöldeke 1860). חשיבות החיבור נשמרה עד היום, בעיקר בשל עיבודו הנוסף והרחבת יריעת הדיון בידי תלמידו של נלדקה, פרידריך שוואלי (Schwally 1909) ובידי גוטהולד ברנשטאסר (Bergstässer [1938] and Pretzel 1961). לימודיו באוניברסיטה היוו גרעין לירענות המופלגת שהפגין במכלול כה רחב של תחומי המזרחנות. בבסיס עמדה שליטה מעמיקה בלשונות המזרח. מבין הלשונות השמיות הוא למד עברית, ערבית, סורית ושאר שכבות הארמית, וכן אתיופית. בלשונות האסלאם הוסיף לערבית את הפרסית והתורכית, וכן למד סנסקריט. לצדן בלטה אהבתו מנוער ללימודי השפה היוונית והספרות היוונית הקלאסית, ולא פעם תיאר בהתכתבויותיו שהוא אף מעדיף מלימודי המזרחנות (!). בשמונה השנים הבאות (1856–1864) בילה רבות בעיון בכתבי יד בספריות בווינה, בברלין (שבה התפרנס שנה ומחצה כספרן), ובליידן שבהולנד, וכן ביקר באיטליה. בשמונה השנים שלאחר מכן (1864–1872) כיהן כפרופסור ללשונות המזרח באוניברסיטת קיל שבצפון גרמניה. משם עבר להורות בשטרסבורג שבחבל המריבה אלזס, שם שימש פרופסור עד פרישתו לגמלאות בשנת 1906. הוא המשיך להתגורר בעיר זו עד 1920, לאחר שהתאלמן ב־1916 מאשתו זה 52 שנה. בשנותיו האחרונות, שבהן פחת עניינו במדע, חי בבית בנו בקרלסרוהה הסמוכה. במאמר הספר רחב שחיבר לזכרו חוקר האסלאם ההולנדי סנוק הורגרוניה (Hurgronje 1931; 1982), ושעליו מתבססים עיקר דברי כאן, ציין כי לאורך מחצית המאה הנהיג נלדקה את הלימודים השמיים והוציא תלמידים לרוב. אופיו הנוח קירב אליו חברים ותלמידים בקשר הדוק מתמשך. קשר קרוב במיוחד שמר עם המלומד ההולנדי הידוע מיכאל יאן דה גויה (de Goeje, 1836–1909), והערכה עמוקה גילה כלפי חוקר האסלאם היהודי-הונגרי איגנץ גולדזיהר (Goldziher, 1850–1921).

הכותב, ומצביעה על הבעייתיות הנובעת מהשיפוט הערכי והתרבותי של נלדקה את הטקסט הקוראני. בתוך כך היא מבקרת את הנתות היסוד שרווחו במחקר ובתרבות של בני זמנו, שהתגלמו במושגים מהותניים כמו "המזרח הפרימיטיבי" ו"האמונה הלא רציונלית", שייחסו לעמים הלא-אירופיים.

המזרחן תיאודור נלדקה ותרומתו לחקר הדקדוק הערבי

רפי שלמון

תיאודור נלדקה (Theodor Nöldeke; 1836–1930) הוא ללא ספק חוקר נערץ ודמות מופת בעולם המחקר של תרבויות המזרח. הביוגרפיה של דמויות מופת כמותו עשויה לרתק את דמיונו של התלמיד האקדמי. יש בה כדי לבאר את הרקע לכרונולוגיה של פרסומיו, להבהיר את העדפותיו בתחומי התעניינותו, וללמד על מקור תעצומות הגפוש שהביאורו לתרום את תרומותיו האיותיות במיוחד לעולם המדע. עולמו המחקרי, המתאפיין בסיעוף תחומים ובגיוור דיסציפלינות כביטוי של התמקצעות מופלגת, חייב לעצמו תצפית פנימית אל עברו של חוקר כנלדקה ואל מסורותיו, כפי שעיצבם הניסיון בתחנות היסטוריות שונות, למען ייטיב הבן את דרכו בהווה ובעתיד. עושר עולמו המחקרי של נלדקה מוזן מוקד חשוב בבואנו להציב את אותה תצפית פנימית בתחומי מחקר כמו תרבות האסלאם, הערבים ולשונם, וחקר העמים השמיים ולשונותיהם בכלל. תצפית כזו אף עשויה להפירות במשהו את הדיון החשוב בשאלת "המזרחנות", המרכזית כל כך מזה כמה עשורים. בבואי להכין מחקר מקיף על תחביר הקוראן, נדרשתי לעיון יסודי במאסרו של נלדקה שלהלן, שפורסם ב־1910, מאמר מרכזי אודות מאפיינים תחביריים וסגנוניים של הקוראן, כמו גם לבחינת תרומתו הכוללת של החוקר לנושא הקוראן ותולדותיו. אופיו הפולמוסי כלשהו של המאמר ואיכותו המיוחדת, התקפה עד ימינו, הביאוני לתרגמו למען הקורא העברי. תרגום צרפתי של המאמר, מאת בוסקה (Bousquet), מלפני כחמישים שנה, לא היה בידי עד מועד הבאת התרגום העברי לדפוס. מצאתי לנכון להקדים לתרגום קווים לדמותו של נלדקה כחוקר המזרח, ולהציג את תרומתו המיוחדת להצבת שאלות הבסיס המנקרות בחקר תולדות הלשון הערבית בן ימינו.

מאות ביקורות הספרים המעולות שחיבר מעידות על עירנותו הרבה לשאלת איכות המחקר בתחומים שבהם עסק.

רוחב היריעה שאפיין את לימודיו בגטינגן קבע במידה רבה את היקף מחקריו לאורך חייו. ברשימת מחקריו שערך ארנסט קון (Kuhn 1906) לספר יובל השבעים שלו, נמנו 564 פרסומים. בשנים שלאחר מכן עלה מספר זה עד לכ-700. ביקורות הספרים מהוות שני שלישים מכלל יבולו המחקרי, והשאר הם מאמרים וספרים. רשימת קון כוללת: 64 פרסומים בסוגיות המחקר השמלי הכולל; 12 בחקר משווה של תולדות הספרות; 97 על השפה העברית, המקרא, עמי ארץ ישראל המקראיים והיהדות; 154 על סורית וארמית; 162 על השפה הערבית; 27 על השפה האתיופית; 44 על נושאים אירניים ו-4 בנושא תורכיה. על אף שנלדקה לימד סנסקריט לאורך שנות הוראתו בקיל, לא פרסם מאמרים בתחום זה.

ארגון מרבית החומר ברשימה שפרסם קון תחת כותרי לשונות משקף גאמנה את התפיסה הכוללת של לימודי התרבות שרווחה במחקר המערבי עד שלב מתקדם במאה ה-20. תפיסה זו הדגישה את ההיבט הפילולוגי, דהיינו ראתה בסקסט ובהתעמקות בכללי הלשון הבאים בו לביטוי, את בסיסו של חקר התרבות. נלדקה כמזרחן לא ראה בתחומי האסלאם והבלשנות השמית הקבועים במפת הדיסציפלינות העכשווית את גבולות תחומי המחקר. ואכן, מחקריו כללו עיונים בספרות, בתרבות, בהיסטוריה ובשלשון בכל אחד מהתחומים שאותם חקר. עם זאת, הוא הציב גבולות למחקריו בספרות ובתרבויות השונות. למרות התרשמותו העמוקה ממחקרי ריינהרט דווי (Dozy, 1820-1883) מליידן, מנע עצמו מהתפרשות רחבה מדי שתכלול את חקר האסלאם במערב. התעלמותו מתחומים כגון דוגמטיקה, סכולסטיקה, קוואיסיטיקה ופילוסופיה מופשטת ביצירות הספרות שחקר, הוכתבה אולי כטעם אישי.

התעמקותו של נלדקה במחקר הבלשני הקנתה לו תהילה רבה וזוהתה כעשרת תפארתו, אף כי לפי עדותו גילה עניין רב יותר במחקר ההיסטורי. הוא העיד כי הצטרפותו למפעל הוצאתו לאור של ספר ההיסטוריה של טברי עלתה לדת חיות, יוזם המפעל, במאמצי שכנוע ממושכים, אך כשהסכים נלדקה לבסוף להשתתף (עם תלמידו יקוב ברט [Barth, 1851-1914]) בהוצאת החלק הדין בתולדות הערבים והפרסים לפני האסלאם, הרחיב עניינו בנושא למחקר מקיף.

במחקריו בלשנות השמיות ניסח נלדקה מטרות ארוכות טווח. בגיל צעיר הוא עמד על החשיבות שבכתיבת חיבור על הדקדוק השמי הכולל, אך דחה מעשה זה לגיל מתקדם. חיבור כזה התפרסם, כידוע, על ידי קרל ברוקלמן (Brockelmann, 1908-1913), מטרר אחרת שהציב לו, שמצאה ביטוי בחיבורו בהמשך, הייתה כתיבת ספרי דקדוק בלשונות שפיתחו מסורת דקדוקית (עברית, סורית, ערבית) ללא תלות בקטגוריות הגיתוח של מדקדקי מסורות אלה, אלא בהסתמך

על כלי ניתוח בלשני מודרני והפעלתם על קורפוס לשוני נתון. במסגרת מחקריו על הלשונות השמיות השונות, חקר גם להגים חיים בני ימיו, והקנה לחקר הלשונות השמיות את עומקו הראוי באמצעות קישור הקדום עם החדש.

המחקרים שערך נלדקה באוצר התרבות הערבית נסכו על הקוראן, השירה הקדומה, ההיסטוריה הקדומה, כולל זו האומיית, הדקדוק הערבי ולהגי הערבית, ותרומת המדקדקים ושאר הפילולוגים הערבים. יבול מחקר זה פורסם בספרי מחקר, במאמרים, הוצאות כתבי יד וכאמור, בביקורות ספרים לרוב (ברשימת קון נזכרים 120 ספרים). המחקר המובא כאן (Nöldeke 1910a) בתרגום עברי ממשיך את התעניינותו המוקדמת של נלדקה בתולדות הקוראן. אין ביכולתי לקבוע כמה מההבחנות העולות במאמר כבר היו בידי של נלדקה חמישים שנה קודם לכן כאשר החל לעסוק בחקר הקוראן. סביר כי התעניינותו המחודשת בנושא עלתה בעת שריכוז חומרים לספרו על דקדוק השפה הערבית הקלאסית (Nöldeke 1963 [1897]), ובעקבות הוויכוח שהתעורר בינו לבין קרל פולרס (Vollers), אשר נרחיב מעט את הדיבור עליו להלן.

מקורות הערבית הקלאסית ויחסה ללהגים בני ימינו

למרות הבעייתיות הכרוכה בהגנה עליו, מקובל בימינו הטוען כי שני טיפוסים לשון נבדלים עומדים ביסוד ההבחנה בין הערבית הקלאסית לערבית המדוברת. מלומדים קדומים כבר ביטאו את ההבחנה הזו במונחים "ערבית" ו"לחן"; כיום היא מזוהה על ידי הציבור הערבי כדכסומויית "פסחא" – "עאמיה" (בין דוברי העברית רווח הצמד "ערבית ספרותית" – "ערבית מדוברת"); צ'רלס פרנסון (Ferguson 1959; 1959a) הציג אותה כמקרה הבולט של דיגלוסיה בתרבויות העולם, ומורינו יהושע בלאו, במחקריו לאורך השנים, הקנה לה את מיטב ליבונה וחיידודה (Blau 1972-1973; 1981).

הפילולוגים הערבים של ימי הביניים ראו בפער שבין לשון הדיבור הרווחת בזמנם לבין הלשון הצחה תוצאה של "קלקול" שפשה בחברת דוברי הערבית בעקבות כיבושי האסלאם. את הלשון הצחה זיהו כלשון הקוראן וכלשון השירה קודם לאסלאם ובימי בראשיתו, וכן כלשונם של נוודים ערבים, הם ה"ערב" וה"אערב" (צורת היחיד: "ערבי") המוזכרים בכתבי המוקדמים שבהם, כגון ספר הדקדוק של סיבויה משלהי המאה ה-8 לספירה. המחקר המודרני זיהה את העדר ה"אערב", דהיינו סימני היחסות בשם ודרכי הפועל (מודוסים) בפועל האימפרפקטי (זה המציין לרוב את זמני ההווה והעתיד), כאחד מסדרת מאפיינים לציון לשון הלהגים המודרניים לעומת לשון התרבות הקדומה ולעומת ממשיכתה המודרנית.

בימינו ממשיך המחקר לחפש אחר אפיון מדויק לשאלת היחס בין שני טיפוסים הלשון

הללו. לחיפוש זה שני גתבים עיקריים: זה המבני, הכולל למשל את תקפות ההבחנה בין שני הטיפוסים כסינתטי מול אנליטי, וזה ההיסטורי, המחפש, בין השאר, עדויות מהימנות לשאלה מתי חל המעבר ללשון דיבור נטולת אָעֶרָאב. מיטב חוקרי הלשון הערבית במאה השנים האחרונות נתנו דעתם לבעיה הגדולה. היא פוצלה וסועפה לסעיפים רבים, ועלו בה דקויות מפליאות שהעשירו את עולם המחקר הבלשני – שמצדו השיב בהפריית העיון בבעיה באמצעות ממצאיו בחקר שפות אחרות – ותרמו להבנתו את היחסים בין הלשון הערבית והחברה הדוברת אותה.

בספרו [תוספות] לדקדוק השפה הערבית הקלאסית מ־1897 מנתח נלדקה נתונים המהווים את ניצני הדיון המודרני בסוגיית הדיגלוסיה והיווצרותה. הספר סוקר יסודות דקדוקיים שהמדקדקים הערבים של ימי הביניים לא כללו בניתוחיהם המפורטים, ושאותם ליקט מלשון השירה הקדומה, הקוראן והפרוזה הספרותית. במסגרת הדיון בתופעות מתורת ההגה, הצביע נלדקה על מקרים שונים של השמטת תנועות קצרות של סופי מלים (כגון הקריאה אָרְנָא "והראה לנו!", סורה 2, פסוק 128, במקום אָרְנָא). הוא הסיק ממקרים אלה כי הם מציינים את ראשיתה של תופעת השמטת התנועות הקצרות המאפיינת את המבנה המאוחר יותר של הערבית (במילתיתו, זוהי בעיקרה לשון הלהגים של ימי הביניים וימינו אלה), וקשר בהשמטה זו את היעלמות האָעֶרָאב של סופי השמות והפעלים. נלדקה הרגיש כי האָעֶרָאב נכללה עדיין בלשון הדיבור בימי מוחמד וביסס דעתו זו על עדות המלומדים בני דורו של הארון אל־רשיד (בשלהי המאה ה־8), ולפיה כללה לשון הנוודים שפגשו את המאפיין הזה. בתקופת האומיים, לדבריו, הואץ התהליך שהביא להיעלמות האָעֶרָאב, ומוביליו היו ערבים שהתיישבו באזורי הכיבוש. נלדקה גם הצביע על זהות ערבים אלה כ"עמך", ועל הדוגמאות הפואטיות הרבות שאסף להשמטת התנועות שמקורן בשירה שלשונה אינה נקיה מגסויות (Nöldeke 1897).

במהלך החודשים הבאים לאחר כתיבת הספר התפתח ויכוח מאלף שנמשך יותר מעשור שנים, בעיקר בין נלדקה למבקריו פולרס. נושא הויכוח היה פרטי תפיסת נלדקה הנוכחת לעיל. פולרס חלק על דעת נלדקה כי הלשון בעלת האָעֶרָאב הייתה עדיין השפה המדוברת בימי מוחמד. יתר על כן, ב־1906 פרסם את ספרו השפה המדוברת והשפה הכתובה בערבית העתיקה (Vollers 1906), שעיקרו ביסוס טענתו כי הקוראן של מוחמד הושמע במקורו בלשונם חסרת האָעֶרָאב של בני מכה. פולרס סבר כי גוסס הקוראן המוכר, זה המציג לשון בעלת אָעֶרָאב, הוא פרי עיבוד חכמי לשון (פילולוגים, כלשונו) של תקופת השלטון העבאסי. טיעון הנגד העיקרי של נלדקה התבסס על מועד ערכן של העדויות הלשוניות שאסף פולרס לחיזוק עמדתו. נלדקה

גם הצביע על יסודות בכתיב העיצורים הקוראני, שלדעתו השתמר בנאמנות מהימים הקדומים של העלאת הטקסט על הכתב, המלמדים על שימוש באָעֶרָאב. כידוע, הטקסט הקוראני בראשיתו, כמו שאר התעודות הערביות עד המאה ה־8, היה נטול סימני תנועות.

עמדותיו של נלדקה שבו ונבדקו לאורך מאה שנה. חוקרים שונים, בהם הנס ור (Wehr 1952) ואנטון שפיטאלר (Spitaler 1953), סברו וסוברים אף בימינו, כי ערבית חסרת אָעֶרָאב הייתה לשון שיה עוד טרם יצאו הערבים מתצי האי ערב. מאידך גיסא, עשה ירושע בלאו רבות לאשש את תפיסתו של נלדקה.

שאלת היחסים בין לשון הקוראן ולשון השירה הקלאסית נדושה מאז נלדקה ועד היום, ועמה נבחנה תרומת המדקדקים ושאר הפילולוגים הקדומים לעיצוב תפיסת שני מקורות אלה כמקשה אחת. גם שאלת מבנה הלשון שהכתיב הקוראני משקף נחקרה ביתר עמקות, תוך כדי העמדתה על רקע נוהגי הכתיב העולים מניתוח מכלול הטקסטים ששרדו עד ראשית האסלאם. למחקרים החדשים צורפו נתונים חדשים אודות פעילות הפילולוגים של ראשית האסלאם; נצברו עדויות נוספות על לשון הערבים בראשית האסלאם; תיאוריות חדשות והיפותזות מפליגות ביקשו לשפוך אור חדש על סוגיית מפתח זו בחקר הלשון והתרבות הערבית. בין התורמים הנוספים לדיון מן הראוי להזכיר את שמותיים של פרגסון הנוכח (Ferguson 1959; 1959a), פדרריקו קוריאנסה (Corriente 1971) ורודג'ר דים (Diem 1979; 1980; 1981; 1983; 1991). ספק אם יגיע המחקר לפתרון "סופי" של הסוגיה, אך מנקודת תצפית זו ניתן להעריך את עומק ראייתו של נלדקה. חקירתו בסוגיה ריכזה קשת מרשימה של נתונים ממגוון תחומים, כגון הלשון הערבית, תולדות מדע הלשון של הערבים, תולדות הטקסט הקוראני והבלשנות השמית. את ערכם של כל אלה מדד בביקורת מדעית למופת.

ביבליוגרפיה

- Blau, Joshua, 1972-1973. "On the Problem of the Synthetic Character of Classical Arabic as Against Judeo-Arabic (Middle Arabic)", *Jewish Quarterly Review* 63: 29-38.
- Blau, Joshua, 1981 [1965]. *The Emergence and Linguistic Background of Judaeo-Arabic*, Jerusalem.
- Brockelmann, Carl, 1908-1913. *Grundriß der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, Bde. I-II, Berlin.
- Corriente, Fredrico, 1971. "On the Functional Yield of Some Synthetic Devices in Arabic and Semitic Morphology", *Jewish Quarterly Review* 62: 20-50.

- Nöldeke, Theodor, 1910. "Der Korān und die 'Arabīja'", *Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Straßburg, 1-5.
- Nöldeke, Theodor, 1910a. "Stilistische und syntaktische Eigentümlichkeiten der Sprache des Korāns", *Neue Beiträge zur Semitischen Sprachwissenschaft*, Straßburg, 5-23.
- Nöldeke, Theodor, 1963 [1897]. *Zur Grammatik des klassischen Arabisch*, Im Anhang: Die Handschriftlichen Ergänzungen in dem Handexemplar Theodor Nöldekes bearbeitet und mit Zusätzen versehen von Anton Spitaler, Darmstadt.
- Spitaler, Anton, 1953. "Review of John Fück, Arabīja", *Bibliotheca Orientalis* 10: 144-150.
- Vollers, Karl, 1897. "Review of Theodor Nöldeke, Zur Grammatik...", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 12: 125-139.
- Vollers, Karl, 1906. *Volkssprache und Schriftsprache im alten Arabien*, Straßburg.
- Wehr, Hans, 1952. "Review of Fück, Arabīja", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 102: 179-186.

- Diem, Werner, 1979. "Untersuchungen zur frühen Geschichte der arabischen Orthographie", *Orientalia* 48: 205-257.
- Diem, Werner, 1980. "Untersuchungen zur frühen Geschichte der arabischen Orthographie", *Orientalia* 49: 67-106.
- Diem, Werner, 1981. "Untersuchungen zur frühen Geschichte der arabischen Orthographie", *Orientalia* 50: 332-382.
- Diem, Werner, 1983. "Untersuchungen zur frühen Geschichte der arabischen Orthographie", *Orientalia* 52: 357-404.
- Diem, Werner, 1991. "Vom Altarabischen zum Neuarabischen: Ein neuer Ansatz", in: Alan S. Kaye (ed.), *Semitic Studies in Honor Wolf Leslau I*, Wiesbaden, 297-308.
- Ferguson, Charles A., 1959. "Diglossia", *Word* 15: 325-340.
- Ferguson, Charles A., 1959a. "The Arabic koine", *Language* 25: 616-630.
- Hurgronje, Snouck, 1931. "Nachruf für Theodor Nöldeke von Christiaan Snouck Hurgronje (mit Porträt)", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 85: 239-281.
- Hurgronje, Snouck, 1982. "Nachruf für Theodor Nöldeke von Christiaan Snouck Hurgronje (mit Porträt)", In: *Beiträge und Neue Beiträge zur Semitischen Sprachwissenschaft*, Amsterdam.
- Kuhn, Ernst, 1906. "Übersicht der Schriften Theodor Nöldeke's", in: C. Bezold (ed.), *Orientalische Studien Th. Nöldeke gewidmet*, Gießen, xiii-li.
- Nöldeke, Theodor, 1856. "De origine et compositione Surarum qoranicarum ipsiusque Qorani", Ph. D. Dissertation, Göttingen.
- Nöldeke, Theodor, 1860. *Geschichte des Qorans*, Göttingen.
- Schwally, Friedrich, 1909. *Bearbeitet von*, Leipzig. ראה גם מהדורה שניה מוערך וערוכה.
- Bergsträsser and Pretzel 1961 [1938]. *Die Geschichte des Qorantexts*, Wiesbaden. ראה גם תוספת למדורה השנייה.
- Nöldeke, Theodor, 1875. *Mandäische Grammatik*, Mit einer lithographirten Tafel der mandäischen Schriftzeichen, Halle.
- Nöldeke, Theodor, 1897-1898. "Einige Bemerkungen ber die Sprache der alten Araber", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 12: 171-187.
- Nöldeke, Theodor, 1898. *Kurzgefaßte syrische Grammatik*, Mit einer Schrifttafel von J. Euting, 2. Aufl., Leipzig.
- Nöldeke, Theodor, 1904. "Das klassische Arabisch und die arabischen Dialekten", In: *Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Straßburg, 1-14.